

James W. Fowler: Stages of Faith (A hit fázisai), Harper and Row, San Francisco, 1978.

Könyvajánló

James W. Fowler neve valószínűleg ismerősen cseng minden katechéta, vallástanár, s egyáltalán a hittanoktatás iránt érdeklődő személy számára. Több magyar nyelven olvasható írásban is megtalálhatjuk egy-két cikkének fordítását, a hit fázisaihoz kapcsolódó teóriájának összefoglalását, de sajnos magyarul nem olvasható az egész könyv. Mégis, ha valaki jól ismeri az angol nyelvet, érdemes elővennie ezt a nem könnyű, mégis élvezetes és rendkívül tanulságos olvasnivalót.

Könyvében Fowler a hit fejlődésének fázisait taglalja, de még mielőtt saját teóriáját ismertetné, elsőként az emberi hit alapjairól beszél, melyhez Paul Tillich és Richard Niebuhr gondolatait is használja. Különbséget tesz hit (faith), vallásosság (religion) és meggyőződés (belief) között, s hangsúlyozza, hogy a hit mélyebb és személyesebb, mint a vallásosság. A korábbi elméletek is eljutottak ideig, Fowler azonban tovább megy, kiemeli a különbséget a hit és a meggyőződés között, ahol a hit mélységét és személyességét hangsúlyozza. Mindezeket számba véve, arra a következtetésre jut, hogy a hit az emberi élet legalapvetőbb kategóriája a Transcendenssel való kapcsolat keresése során. Ugyanakkor kiemeli azt is, hogy a hit nem korlátozódik le az élet egy elkülönített területére, hanem a teljes személyiséget áthatja, s megjelenik az egyén kitűzött céljaiban, gondolataiban, tetteiben. Ezzel szemben a vallásosság és a meggyőződés esetleg az életnek csak egyes területeire korlátozódik le.

Szintén a teória alapelveinek lefektetése során emeli ki a szerző a hit egyemetes voltát, s azt, hogy a hitnek saját nyelvezete van, mely szimbólumokat, metaforákat, koncepciókat tartalmaz.

Fowler hisz a hit univerzalitásában, de a hit fejlődésében is, mely szerinte születésünktől fogva hozzánk tartozik, s halálunkig fejlődik bennünk. Szintén teóriájának megalapozására fejlődéslélektani alapvonalakat is fölvezet. Egyedi, s rendkívül érdekes módon ír le egy elképzelt beszélgetés-sorozatot Lawrence Kohlberg, Erik H. Erikson és Jean Piaget között. A beszélgetés-sorozat témája az emberi fejlődés, (kognitív és emocionális tekintetben egyaránt) a fent említett tudósok álláspontja alapján. James Fowler ennek az elképzelt beszélgetésnek a vezetője, ő teszi fel a kérdéseket, érvelti és vitatkoztatja a tudósokat.

A viták, elmélgedések és érvelések során az olvasó alapos betekintést nyerhet Kohlbergnek a morális fejlődésről, Eriksonnak a pszichoszociális fejlődésről és Piagetnek a kognitív fejlődésről alkotott elméletébe. Ezeket ütközteti, s kapcsolja össze bizonyos pontokon Fowler, melyek az ő teóriájának szerves részét alkotják a későbbiekben. Így esik szó a csecsemőkorról, korai gyermekkorról, gyermekkorról, serdülőkorról, majd a felnőtté válás időszakáról. Az említett tudósok elméletének kifejtése után kerül sor a saját teóriájának részletes leírására, mely előtt különösen hangsúlyozza Erikson pszichogenetikus elméletének és Daniel Levinson az emberi élet szakaszairól alkotott elméletének a hatását és kapcsolópontjait az ő munkásságára. Egyetért Eriksonnal abban, hogy a krízisek nagy hatással vannak az emberi élet alakulására, s elfogadja mind az ő, mind Levinson felosztását az élet szakaszaira nézve.

Bár hangsúlyozza teóriájának kifejtése során, hogy nem egy életkor alapú fejlődéslelektanról beszél, leírása alapján mégis szorosan összekapcsolódnak a hit fázisok bizonyos életkorokkal. Kutatásai során közel hatszáz emberrel beszélgetett (4-81 éves kor között, vallási hovatartozásra tekintet nélkül) a következő kérdésekről:

- Van-e az életnek értelme vagy célja?
- Mi az, amivel harcol reggelenként, amikor a legelkeseredettebb?
- Mikor és hol tapasztalt csodát, érzett mélységes áhítatot vagy extázist?

Az interjúk során arra a következtetésre jutott James Fowler, hogy a hit az egyén személyes módja arra, hogy megtalálja az élet értelmét. Ugyancsak az interjúkból kiindulva felvázolja saját teóriáját, melyben a hit fejlődése során 6 fokozatot különböztet meg, valamint ismertet egy 0.-at, mely a csecsemőkorhoz kapcsolódik. A hit fázisai ennek értelmében:

0. Differenciálatlan hit (csecsemőkor),
1. Intuitív – projektív hit (korai gyermekkor),
2. Mítikus – szó szerinti hit (iskolai évek),
3. Szintetikus (összegző) – konvencionális hit (serdülőkor),
4. Individualizáló – reflektív hit (fiatal felnőttkor),
5. Konjunktív (összekötő) hit (középkorú és idősebb felnőttkor),
6. Univerzáló hit.

Mit jelentenek pontosan ezek a szakaszok?

0. Differenciálatlan hit (1-3 éves kor)

A fázisokat megelőző időszakban, a differenciálatlan hit korában a bizalom, bátorság, remény és szeretet magvai összefonódnak egy differenciálatlan módon, s szemben állnak a csecsemő által a környezetében megtapasztalt elhagyatottság, bizonytalanság és hiány érzéseivel. Ezt a szakaszt Fowler nem kapcsolja szorosan a hit fejlődéséhez, hiszen igazi hitről itt még nem lehet beszélni, de olyan alapvető tapasztalatokat szerez az emberi lény, melyek a hit további fejlődése során fontosak.

A fokozat erőssége az alapvető bizalom, valamint a viszonzott szeretet és törődés megtapasztalásának az érzése. Ugyanakkor a fokozat veszélye, ha a csecsemő nem tapasztalja meg kellő mértékben ezeket, mivel a későbbiekben egy túlzott narcisztikus igény keletkezhet belőle.

A következő szakaszhoz való átmenetet jelenti ebből a fázisból, amikor a csecsemő gondolatai és nyelvhasználata kezd összekapcsolódni, s kinyílik a rituális játékok és beszéd szimbólumai felé.

1. Intuitív –projektív hit (3-7 éves kor)

A korai gyermekkorban ez a szakasz egy fantáziával teli, utánzásra épülő szakasz, amelyben a gyermeki hit fejlődésére nagy hatással van az általa megtapasztalt, látható hit példái, cselekedetei és történetei. Ekkor a gyermeket elsősorban a hozzá legközelebb álló felnőttek, a szülők által adott minták befolyásolják.

Ebben az időszakban lévő gyermekek különösen érdeklődnek az újdonságok iránt, s a gondolkodásuk folyamatos fejlődésben van. Ugyancsak jellemző erre az időszakra a nagy képzelőerő, s a logikus gondolkodást befolyásolja a gyermekek nagy fantáziája.

Ugyancsak a gondolkodásmódot formáló tényezők a gyermekek által tapasztaltak, s az általuk elképzelt dolgok, melyek erőteljesen befolyásolják érzéseiket és gondolataikat akár negatív, akár pozitív irányban. Ez az időszak az első ön-ézelések kora is. Erős egocentrikusság jellemzi még ezt az időszakot, s mindent önmagukra vonatkoztatnak. Itt találkozhatunk a halál, a szexualitás, valamint egyéb, kulturális és családi tabukkal való első szembesülésekkel is. Ennek a korszaknak az erőssége a nagy képzelőerő, s az érzések nagy hatékonysága, valamint ahogyan a gyermek a tapasztalati világot képes intuitív módon fölfogni, s a képzelőereje segítségével értelmezi azokat.

A fázis veszélye abban rejlik, hogy a gyermek mindent birtokolni és irányítani akar, ugyanakkor az is rendkívül veszélyes, ha a gyermeki fantáziát lekorlátozzák.

A következő fázishoz való átmenetet jelenti a konkrét-operationális gondolkodásmód megjelenése, melynek fontos kísérőelemei az Oedipalis – kérdések, valamint a latencia periódus kezdete. Ugyancsak az átmenet jelei, amikor a gyermek elkezd gondolkodni a „hogyan” kérdéséről, meg akarja határozni önmagát, s azon gondolkodik mi a különbség a valóság és látszat között.

2. Mitikus – szó szerinti hit (iskolás kor)

Ez a fázis az az időszak, amikor az egyén kezdi magára vállalni a közösségéhez tartozó történeteket, meggyőződéseket és jellegzetességeket. Ezeket szó szerint értelmezi, éppen úgy, mint az erkölcsi szabályokat és attitűdöket is. A szimbólumok számára szó szerint értelmezhetőek és segítséget nyújtanak a világ megértésében. Ugyanilyen módon, a történetek is egyre fontosabbá válnak a gyermek számára, melyeken keresztül képes jobban megérteni és kifejezni a tapasztalatait, s a körülötte lévő világot. Ez a szakasz az iskolás gyermekek hit fázisa, bár néha ezeket a jellegzetességeket bizonyos esetekben felfedezhetjük serdülőknél és felnőtteknél is.

Ugyancsak a mítikus-szó szerinti hit korszakára jellemző a perspektívaváltás megjelenése. A gyermekek kezdenek megérteni és látni más szemszögeket is a sajátjukon kívül. Fontos alkotórészei ennek az időszaknak a kölcsönös becsületesség érzése, valamint a kölcsönösségen alapuló ítélkezés gondolata. A gyermekek történeteinek szereplői antropomorf alakok, s ezekben a történetekben a gyermekek szeretik a szimbólumokat használni. Ebben a fázisban a történetmondás tartalmazza és hordozza a jelentést. Éppen emiatt a mítikus-szó szerinti hit erőssége a narratíva (történetek, drámák, mítoszok) szerepe a tapasztalatok átadásában. Ugyanakkor mivel a gyermekeknek túlzottan bíznak a kölcsönösségben, mint az élet alapelvében, s szó szerint értenek mindent, ez lekorlátozza őket. Ez a gondolkodásmód vezethet akár egy kiemelkedő perfekcionizmushoz, melynek középpontjában az igazságosság áll, vagy éppen a folyamatos elégtelenség, mások általi kegyvesztettség érzéséhez is.

A következő fázisra való áttérést segíti elő, amikor a gyermekek kezdik felismerni a hiteles történetek közötti, s a bennük lévő ellentéteket és belső ütközéseket. E felfedezések segítségével reagálnak a körülöttük lévő világ értelmezésére. A formális gondolkodásmódra való áttérés ezeken a szükséges és lehetséges refleksiókon keresztül történik meg. Meggyengül a korábbi szó szerinti értelmezés és egy új, kognitív gondolkodásmód jelenik meg, mely sokszor a korábbi tanárokból, tanításokból, hitelesnek elfogadott történetekből való kiábránduláshoz vezet. A személyközi kapcsolatokra is egy folyamatos perspektívaváltás jellemző („Látlak téged, s te látsz engem”; „Úgy látom magam, ahogyan te látsz engem”, „Látlak téged és látom magam

hogy lássalak téged és lássam magam”), mely azt eredményezi, hogy a személyesebb kapcsolatok fontosabbá válnak a gyerek számára.

3. Szintetikus-konvencionális hit (serdülőkor)

A fázis kora, amikor az egyén kezdi megtapasztalni, hogy a világ többet jelent, mint a családi környezet. Tapasztalatai kiterjednek a családra, iskolára vagy munkára, közvetlen közösségeire, társadalomra, médiára, s talán a vallásra. Fowler szerint a hitnek ebben a fázisban elő kell készítenie a tájékozódást a sokféle, összekeveredett, komplex vagy éppen ellentétes információ között; össze kell foglalnia az értékeket és információkat, s elő kell készítenie a identitás és szemléletmód alapjait.

Ebben a fázisban tipikusan kiemelkedik a tekintély szerepe, ami főként a serdülőkorra jellemző, de sok felnőtt is ezen a szinten marad. A személyes kapcsolatok jelentősége megnő, s ezzel együtt az ezekben tapasztaltak hatása is az egyén életére. Egyfajta alkalmazkodó korszak ez, amikor az individuum számára jelentős személyek elvárásai és bírálati formálják az egyén identitását és szemléletmódját. Ugyanakkor ez a fázis készíti elő a személyes meggyőződés kialakulását is. A szintetikus-konvencionális időszakot élő személy rendszerezi és csoportosítja önmagában az értékeket és meggyőződéseket, s egyre inkább figyelmet szentel a mások véleménykülönbségének is. Mások véleményének, gondolkodásmódjának megértéséhez rendkívül fontosak számára az értékes, személyességen alapuló csoportok.

A fázis kiemelkedő erőssége a személyes történetek formálása, melyek beépülnek az egyén hitébe és identitásába, s formálják az egyén személyiségét. Ugyanakkor kettős veszéllyel is szembesülhetünk ebben a fázisban. Egyrészt a mások elvárásainak és értékelésének való folyamatos megfelelni akarás veszélyeztetheti a későbbi autonómia kialakulását. Másrészt a csalódások, személyközi kapcsolatokban megtapasztalt elárultatások egy nihilista szemléletmódhoz vezethetnek, vagy a hit, s az Istennel való kapcsolat jelenhet meg egyfajta kompenzáló eszközként. (pl. amikor valaki azt hangoztatja, hogy milyen jó lesz a túlvilágon, s ezt szinte menekülésként használja a jelenlegi rossz helyzet ellensúlyozására).

A következő fázishoz történő átmenetet szolgálják a komoly összeütközések vagy ellentmondások megtapasztalása az értékek, s korábban hitelesnek elfogadott források között; személyes fölfedezések (ún. ráeszmélések, ráébredések, az egyén számára új információ felismerése). Mindezek az egyéni tapasztalatok, valamint a mások véleményével való szembesülések, a kritikusan reflektív gondolkodásmód kialakulásához vezetnek, s formálják az egyén meggyőződését, s értékekről való gondolkodásmódját, valamint saját maga szemlélését (identitás) is.

Szintén az átmeneti időszak jellemzője az ún. „az otthon elhagyása”, melynek oka lehet kollégiumba kerülés, felsőfokú tanulmányok megkezdése, munkahely találás, stb., melyek mind érzelmileg mind fizikailag hozzásegítik a fiatalt ahhoz, hogy önmagát, háttérét, életének vezető értékeit átvizsgálja.

4. Individualizáló – reflektív hit

Fowler negyedik fázisát az ifjúkorra, illetve a felnőttkor kezdetére helyezi. Mindemellett azonban azt is hangsúlyozza, hogy ezt a fázist már igazán nem lehet egy konkrét életkorhoz, időponthoz kötni, ő azonban vizsgálatai során felnőtteknél fedezte föl e

gondolkodásmód tipikus jeleit. Ezen kívül Fowler kiemeli azt is, hogy nem természetes az, hogy minden felnőtt eljusson erre a fázisra.

E fázist kettős fejlődés jellemzi. Egyrészt az egyén nem mások megítélése, róla alkotott képe, gondolatai alapján azonosítja önmagát, hanem önmaga gondolkodásmódjának a tükrében. Kifejlődik egy önálló világnézet (világkép), ami az egyén gondolkodásmódjából táplálkozik, s az egyén ennek a világnézetnek megfelelően reagál az őt ért eseményekre, értelmezi a történéseket, és ítél a döntést igénylő helyzetekben.

Ugyancsak ennek a hit fázisnak a jellemzője az ún. „mitológiátlanítás”, amelyben az egyén a világ dolgait mellékértelmezések nélkül, a maguk valójában kezdi szemlélni. Cselekedetei, viselkedése egyre inkább tudatosává válik, a tudattalan tényezők kevésbé hatnak rá. Ugyanakkor e fázis jellegzetessége, hogy az egyén megtalálja a helyét egy-egy csoportban, s kezdi megtanulni hogyan bánjon azokkal a szerepekkel (munkahelyen, családban, stb.) amelyeket be kell töltenie.

Az „individualizáló-reflektív hit” erőssége a kritikus látásmód megerősödése, mely azonban nem határtalan kritikát jelent, hanem egy világot és önmagát reális kritikával szemlélő gondolkodásmódot. Az ilyen jellegű fejlődés azonban veszélyt is rejt magában, egyfajta második nárcizmus alakulhat ki, amelyben az egyén csak önmaga gondolkodásmódját fogadja el, s csak azokat a gondolatokat másoktól, melyek illeszkednek az ő látásmódjába.

A közvetkező fázishoz való átmenetet szolgálja, amikor az individuum fölismeri és kész beépíteni a látásmódjába az esetlegesen gondolkodásmódjával nem egyező belső gondolatait. Ez nem egy feltétel nélküli azonosulást jelent, hanem sokkal inkább a tudattalanban lévő, elrejtett, vagy éppen elnyomott képek, érzelmek felismerését és kezelését jelenti. Ugyanakkor az átmeneti időszak jellemzője az is, amikor a logika mellett egyre inkább megjelenik a világ igazságainak sokszínű és didaktikusabb megközelítése és megértése.

5. Konjunktív hit

A hit fejlődésének 5. fázisa magában foglalja az egyén önálló látásmódját, egészséges magabiztosságot, s annak a képességét, hogy az individuum a realitást tudatosan építi be (mind érzelmileg, mind értelmileg) önmagába. Ennek a fázisnak a jellegzetessége egy ún. „második naivitás” kifejlesztése, amelyben a valóságos jelentésen túl megjelenik, s újra fontossá válik a szimbolitás is. Az egyén átgondolja, s újra értelmezi a múltját, ehhez azonban saját maga mélységeit kell megjárnia, felismerni, és értelmezni a személyiség mélyében rejlő „hangokat”.

Fowler ezt a fejlődési fázist általában középkorra teszi, vagy éppen még későbbi életkorhoz kapcsolja. Hangsúlyozza azt is, hogy ez előtt a kor (és hozzá kapcsolódó hit fejlődési fázis) előtt ritka a megmásíthatatlan elköteleződések meghozása, s a korábbi fázis sokkal inkább harcol a személyiség s a világnézet közötti különbözőségekkel. Ebben a szakaszban azonban a világnézet (látásmód) már valóban a személyiség részét képezi, s valóban képes a paradoxonok elfogadására, meglátására.

Mivel általában erre az időszakra az egyén megtalálja önmaga belső egyéniségét, s helyét a társadalomban (s kisebb csoportokban is), s éppen ezért készen áll ezek (s más emberek) fejlesztésére, s törekszik is erre.

A fázis erőssége egyfajta ironikus látásmód kialakulása, mely segít átvészelni a nehéz helyzeteket, s hozzásegít az események egy ún. „felülről való szemléléséhez”.

Ugyanakkor az irónizmus veszélye lehet a cinizmus kialakulása, melyhez pesszimizmus is járulhat.

Az "konjunktív hit" fázisában lévő személy értékeli a szimbólumokat, rituálékat (önmaga és mások rituáléit is), és a mítoszokat azok mélységében.

6. Univerzáló hit

Fowler legutolsó fázisát rendkívül ritka jelenségként jellemzi. Vizsgálata során nem találkozott emberekkel, akik elérték volna ezt, sokkal inkább a történelem nagy alakjait (pl. Mahatma Gandhi, Teréz anya, stb.) veszi mintául. Fowler véleménye szerint az ötödik és a hatodik fázis közötti különbség, hogy az univerzáló hitben élő emberek fölül tudnak emelkedni önmagukon, s a környezetüket helyezik önmaguk elé. Ezek az emberek példaképek is egyben, akik hatnak az emberiség jövőjére.

Áttekintve James W. Fowler elméletét, mindenképpen érdemes hangsúlyozni, hogy ő nem pusztán a keresztyén hitet vette alapként, hanem a hitet mint meggyőződést tekinti, s általános jelenségként (mely minden emberben jelen van valamilyen módon) kezeli.

Emellett, mint minden más teóriát, ezt is, több szemszögből is meg lehet kritizálni. Egyrészt Fowler maga hangsúlyozza, hogy a fázisok nem köthetőek életkorhoz – ő maga mégis javasol életkorokat ezek elhelyezésére. Azt pedig saját tapasztalatainkból is tudjuk, hogy az egyén sokkal képlékenyebb, mintsem merev kategóriákba lehetne kényszeríteni. Másrészt Fowler nem veszi figyelembe a kultúrák, s a nemek közötti különbségeket, az egész emberiséget egységként kezeli.

Míndezek mellett, James W. Fowler felismerései hasznosak és segítenek akár a hittanoktatásban, akár a fiatalok, felnőttek körében tevékenykedők gondolkodásmódjának fejlődését és látásmódját. Fowler kategóriái, felismerései hozzásegíthetnek ahhoz, hogy a hitre nevelés, keresztyén nevelés során jobban figyelembe vegyük az életkorok egy-egy jellegzetes sajátosságát, nem mereven kezelve és kategóriába sorolva az embereket, de kiindulópontként használva a Fowler által fölfedezetteket.